Prof. dr Duško Vejnović[1]
Evropski defendologija centar
Banja Luka

POLITIČKE (NACIONALNE), KULTURNE (VJERSKE) PODJELE I GOVOR MRŽNjE SU PREPOZNATLjIVA OBILjEŽJA U REPUBLICI SRPSKOJ I BOSNI I HERCEGOVINI

Politička (ne)kultura i govor mržnje – BiH je na balkanskom raskršću

O stanju političkih odnosa i političke kulture u Republici Srpskoj i Bosni i Hercegovini može se, između ostalog, zaključiti na osnovu sprovedenog istraživanja (2001 godine i 2010 godine), od strane autora u Projektu naučnoistraživačke organizacije Evropski defendologija centar. Tako, političku situaciju u BiH 60% ispitanika ocijenilo je kao lošu, dok je političku kulturu u BiH 59% ispitanika ocijenilo takođe lošom. **Kao ključne društvene probleme u BiH** 55% ispitanika su naveli: **ekonomsku situaciju, socijalne probleme, nacionalne odnose, mržnju i netrpeljivost i kriminal i korupciju. Rad političkih elita** na rješavanju postojećih društvenih problema 71% ispitanika označilo je kao loš, **dok se 72% ispitanika ne slaže sa tvrdnjom da političke elite u BiH doprinose stvaranju politički i ekonomski stabilnog društva.**
O **rasprostranjenosti govora mržnje** u političkom i javnom životu BiH svjedoče rezultati ispitanika, koji govore da su nacionalna, vjerska i drugi oblici mržnje i netrpeljivosti prisutni u BiH (62%). Da je **govor mržnje** vrlo rasprostranjen i ozbiljan problem u političkom i javnom životu BiH slaže se 66% ispitanika, dok se 69% ispitanika slaže **da je govor mržnje prisutan u medijima koji stvaraju plimu nacionalne i vjerske mržnje i netrpeljivosti. 64% ispitanika slaže se da pripadnici političkih elita u svojim javnim nastupima često koriste govor mržnje kao vid političke komunikacija sa pripadnicima drugih naroda, a 53% se ne slaže s tim da vjerski službenici u svojim javnim nastupima koriste govor mržnje prema pripadnicima drugih vjerskih grupa.**
Kao uzroke nacionalne, vjerske mržnje, netrpljivosti, netolerancije i govora mržnje 56% ispitanika **smatra dio istorije i kolektivnog pamćenja naroda u BiH,** dok 70% smatra da grupna zatvorenost, predrasude, isključivost i neobjektivnost, te nekritički odnos prema pripadnicima drugih nacionalnih i vjerskih grupa uzrokuju mržnju i netrpeljivost. 52% se slaže **da su društvena kriza i siromaštvo** uzroci nezadovoljstva i nacionalne, vjerske mržnje i netrpeljivosti. **63% se slaže da političke elite stvaraju plimu mržnje i netolerancije u cilju skretanja pažnje javnosti sa stvarnih društvenih problema**, a 61% njih navodi da su nacionalne i vjerske grupe u BiH ugrožene od drugih grupa usljed realne spoljne prijetnje, a da je mržnja posljedica tog stanja.
Društvenu reakciju na govor mržnje ispitanici ocjenjuju na sljedeći način: 61% ocjenjuje lošom reakciju državnih institucija nadležnih za praćanje govora mržnje u medijima; 49% njih smatra da je uloga nevladinog sektora u praćenju problematike govora mržnje u političkoj i javnom životu loša; 52% smatraju da je govor mržnje potrebno zakonski sankcionisati, dok 41% smatra da je uloga obrazovnih institucija u prevenciji diskriminacije, netolerancije i mržnje loša. 38% ispitanika ulogu vjerskih zajednica u stavaranju međunacionalnog i međureligijskog pomirenja u stvaaranju dijaloga i tolerancije smatra zadovoljavajuće.

[1] Autor je redovni profesor na Univerzitetu u Banjoj Luci, predsjednik je Udruženja nastavnika i saradnika Univerziteta u Banjoj Luci, predsjednik je Evropskog defendologija centra, glavni i odgovorni urednik časopisa Defendologija, kontakt tin@blic.net.

Što se tiče društvenih posljedica govora mržnje, 65% ispitanika slaže se da govor mržnje stvara nove nacionalne i vjerske podjele i produbljuje postojeće. 61% njih se slaže da govor mržnje stvara plimu netrpeljivosti i nepovjerenja. 64% ističe da retorika mržnje u političkom životu stvara političku nestabilnost, a 65% se slaže da mržnja i netolerancija predtsvaljaju moguću bezbjednosnu prijetnju smislu eskalacije nasilja. 55% njih slaže se da su mržnja i netolerancija prepreke u procesu evroatlantskih integracija BiH.

Kako prevazići govor mržnje?

Kada govorimo o prevazilaženju govora mržnje u BiH, 65% smatra da je stanje govora mržnje zabrinjavajuće i da su posebne mjere neophodne. 52% se slaže da je govor mržnje moguće prevazići sankcionisanjem, a 65% jačanjem demokratskih vrijednosti u društvu i odgovornošću političkih elita. 55% ističe da je govor mržnje moguće prevazići stvaranjem boljih ekonomski i socijalnih prilika u društvu, dok se 56% slaže se da je u BiH govor mržnje moguće prevazići.
Rezultati istraživanja ukazuju da je stanje političke kulture zabrinjavajuće, kao i rasprostranjenost nacionalne i vjerske mržnje i netrpeljivosti.
Posmatrajući istorju ovih krajeva može se reći da je naša istorija bila više vojna i diplomatska, a ne ekonomska i kulturna. **Ovdje se bez prijatelja mora, ali bez neprijatelja ne može,** jer se unutrašnji ili spoljašnji neprijatelj koristi kao integrativni princip. Nacionalni heroji i nacionalni identitet u Bosni i Hercegovini uvijek su u prvom planu, dok se demokratski kompromisi zanemaruju, što nije posljedica samo unutrašnjih podjela, nego i politike velikih sila (otomanske, venecijanske, habsburške) koje su se držale principa *divide et impera* (podijeli pa vladaj). **Osnovna obilježja političke kulture u Bosni i Hercegovini su provincijalizam, patrijarhalni mentalitet i nepovjerenja prema drugom i drukčijem. Nizak obrazovni nivo stanovništva u Bosni i Hercegovini je stalan pratilac, bez obzira na političke promjene.**

Za predstojeće parlamentarne izbore neophodna je ozbiljna i odgovorna politička socijalizacija - vladajuće tri klike u Bosni i Hercegovini **(tzv. elite) stvaraju javno mnijenje kakvo im treba**

Političku socijalizaciju kao proces oblikovanja i prenošenja političke kulture (simbola, vrijednosti, normi, pravila, iskustava, znanja, vještina – politička memorija) treba permanentno prenositi na nove generacije. To mora da počne u ranoj životnoj dobi, ako društvo pa i Bosna i Hercegovina hoće da kasnije bude otvorena, demokratska i stabilna. Politička socijalizacija je u funkciji održanja, jačanja i stabilnosti političkog sistema – postizanja konsenzusa o ključnim pitanjima (pokoravanje legalno izabranim organima vlasti). U Bosni i Hercegovini je niz generacija odrastalo i dozrelo u **autoritarnoj političkoj kulturi**, pa je zato teško očekivati da se one preorijentišu na demokratski način mišljenja, vjerovanja i ponašanja, jer je riječ o posve drukčijoj ljestvici vrijednosti i normi. **Primarni** (porodica) i **sekundarni** (škola, grupa vršnjaka, političke partije, mas-medija itd.) činioci političke socijalizacije moraće da aktivno rade kako bi se izvršio ovaj prelaz sa tribalnog na demokratski tip društva u Bosni i Hercegovini – od **partikularnih prema univerzalnim normama.** Po onome šta i kako rade **(na primjer mas-mediji)** ne bi se moglo zaključiti da su na putu ostvarivanja ovih zadataka. Vladajuće tri klike u Bosni i Hercegovini **(tzv. elite) stvaraju javno mnijenje kakvo im treba: imati povlašten položaj (monopol) u medijima, znači isto što i imati uza se političku javnost! Javno mnijenje se više ne sluša, ono se stvara: medijska slika stvarnosti zamjenjuje samu stvarnost!** Onaj ko ima moć i vlast, ko ima pristup informacijama i ko

poznaje tehnike ubjeđivanja, taj može da ubijedi bilo koga, da misli, vjeruje i čini bilo šta, a samim tim da izaziva nacionalnu, vjersku mržnju, netrpeljivost i konflikte.

Kuda ide politika u BiH?

Ako je nekada **politika bila definisana kao mudrost upravljanja ljudima i stvarima u svrhu ostvarivanja najviših vrijednosti (istine, pravde, slobode, svetosti života, itd.), onda se ona danas definiše kao ogoljela i krvoločna borba društvenih grupa i pojedinaca za osvajanje, očuvanje i povećanje moći, vlasti i koristi koje idu uz to. Suština politike u Bosni i Hercegovini je borba oko raspodjele i kontrole društvene moći – politika je drama.** Filozof volje za moć je rekao: došlo je vrijeme da se ponovo promisli šta je politika, jer ovakva kakva je sada i ovdje, ona je mjesto gde su sve duševne bolesti zakazale sastanak. Sa dovoljno razloga može se reći da su na ovim prostorima Bosne i Hercegovine još uvijek veoma moćne mitske i paganske predstave i vjerovanja, koja po pravilu oživljavaju u trenucima političkih i društvenih kriza. Kad god se ponove krizne situacije uvijek se obnove ovi mitski i paganski obrasci. **U kriznim situacijama ne traži se učitelj nego spasitelj:** harizmatski vođa uvijek ima šansu kada nije moguće riješiti krizu na racionalan način, što je slučaj i u Bosni i Hercegovini.
Države koje se temelje na nacionalnoj kulturi (kao što je to slučaj u Bosni i Hercegovini) **teško mogu da se uklope u novi svjetski poredak u kome važe univerzalne vrijednosti, norme i pravila ponašanja.** Za ove prostore, prostor Bosne i Hercegovine, može se slobodno reći da ljude dijeli ono što im je zajedničko: zajedničko porijeklo, zajednički običaji, zajedničke ustanove, zajednički jezik itd. Ovdje imamo bogato iskustvo sa nelogičnom činjenicom da tri naroda (Srbi, Hrvati, Bošnjaci – muslimani) dijeli isti jezik, jer je preko 90% riječi isto, a nekoliko procenata različito. Netrpeljivost i mržnju ne izazivaju velike razlike, nego baš one male, pa su u pravu psiholozi kada govore o „narcizmu malih naroda“ - svako pleme hoće da bude nacija. Uprkos svim socijalnim razlikama među pojedincima iste nacije, nacija se doživljava kao bratska zajednica: u nacionalnoj svijesti sve nejednakosti su izbrisane u ime jedinstva nacije! To se postiže vještom manipulacijom političkim simbolima (zastava, grb, himna, mitski junaci itd.) jer mit nudi lični identitet i kolektivnu identifikaciju sa zajednicom (nacionalnom, vjerskom i sl.): on odgovara na pitanje ko sam ja i gdje je moje mjesto u strukturi društva. **Zajednica koja je utemeljena na nacionalnom mitu protivi se promjeni: identitet i promjena ne idu zajedno.** Ovi zatvoreni obrasci (*closed patterns*) arhajskog duha svakako su smetnja širim integrativnim procesima i toleranciji među tri naroda i njihovih kultura u Bosni i Hercegovini: umjesto demokratskih pregovora i zajedničkog života svaki narod ističe svoje slobodarske tradicije i nacionalne heroje. – **Strah od živih reguliše pravo, strah od mrtvih reguliše mit – mrtvi kao moralni policajci društva. U Bosni i Hercegovini demokratija se uči, jer narod nema iskustva sa demokratskim oblicima mišljenja, vjerovanja i odlučivanja: ovdje je na djelu prelaz od vladavine jedne volje (samovolje vođe) na vladavinu zakona. Drugim riječima, vladavinu straha postepeno zamjenjuje vladavina prava.** A to je veoma težak i dug proces, jer rodovsko-plemenska svijest i način života na ovim prostorima teško se mogu uzdići na ravan univerzalnih vrijednosti, normi i pravila ponašanja. Ako hrišćanstvo i islam kao univerzalne religije nisu uspjele da za toliko vijekova iskorijene ovaj paganski način mišljenja i delanja, onda se ni mi danas ne možemo nadati da ćemo u bliskoj budućnosti imati više uspjeha.
Pred nama je u Bosni i Hercegovini veoma važan i težak zadatak. Mi se moramo učiti dijalogu i toleranciji, jer sve naše nevolje proističu iz činjenice što mi ne umijemo da komuniciramo jedni sa drugima. **Samo vaspitanjem i obrazovanjem za dijalog i toleranciju može se steći svijest da su drugi čovjek i naša kultura naša dopuna a ne naš pakao.** Ko nije trpeljiv, ne može biti savremen

čovjek: još nije dorastao do čovjekove visine! Da bi to postigao, on mora da osluškuje različite glasove vremena i različite načine govora, jer samo tako ima mogućnosti da upoređuje, bira i stvara. **Jedan uistinu dijaloški način mišljenja i življenja imao bi za posljedicu da među misliocima ne bi bilo dogmatika, među vjernicima ne bi bilo fanatika, a među političarima ne bi bilo tirana.**
Istorija **svake religije** pokazuje i dokazuje da je od samog početka bilo različitih načina vjerovanja i da su sva ova vjerovanja zadovoljavala individualne i kolektivne potrebe i želje vjernika. Tek kada je jedan oblik vjerovanja proglašen za zvanični sistem (npr. hrišćanstvo u starom rimskom carstvu), onda su svi drugi oblici ispoljavanja vjere smatrani odstupanjem od prave vjere (mistici, monasi, jeretici, šizmatici itd.). U društvima gdje je crkva odvojena od države, zakon o vjerskim zajednicama tretira sve vjerske grupe kao ravnopravne. Međutim, specifičnost islamske zajednice (uma) je u tome što su vjerske i pravne norme (koje propisuje država) u stvari istovjetne (šerijatsko pravo).
Poznato je da društvo nije isto što i država. Želje, potrebe i interesi društva uvijek su širi i dublji od moći države da ih zadovolji kroz svoje ustanove. Zbog toga ne bi trebalo da čudi što se dobar dio društvenog života odvija izvan sistema državnih ustanova. **Nevladine organizacije** u Bosni i Hercegovini trebalo bi da se angažuju na zaštiti društva od države, to jest da stalno dokazuju da se politički život odvija u međusobnim odnosima ljudi a ne samo u odnosima ustanova – valja štititi ovaj slobodni prostor života od državne kontrole i prinude.
Riječima se mogu izreći najviše istine i najpodlije laži. Danas su riječi postale oružje – jezik i govor su polje borbe za moć i vlast. **Odnosi između tri političke zajednice u Bosni i Hercegovini odslikavaju se u jeziku i govoru kao u nekom ogledalu.** To su riječi iza kojih ostaju vidljive posljedice: ima neprijatnih, otrovnih i smrtnih riječi kojima se postiže strašan učinak na ljudsku dušu i kolektivno sjećanje. Sve bolesti ovih zajednica, pa i Bosne i Hercegovine, prvo su vidljive u jeziku i govoru – **ako boluje jezik i govor, onda boluje pojedinac i zajednica. Stari kineski mudrac opominjao je: kad se kvari jezik, kvari se i narod!** Oboljeli jezik i govor uvijek prethode oboljelim društvima: prve tamnice, prvi zločini i prve grobnice pripremaju se u jeziku i govoru. Prve mine su jezičke mine. Mi u Bosni i Hercegovini ni danas nismo svjesni svih bolesti što ih je kratkovidna politika unijela u jezik i govor. **Govor mržnje je prisutan u BiH, a pretpostavke su da će postojati dok god postoji mržnja. Mržnja se ne smije gurati ispod tepiha. Ona se mora rješavati u svijesti građana, mora se prevazilaziti kulturom dijaloga i tolerancije. Međutim, nažalost danas u BiH riječi mudraca ne mogu se čuti od vike gomile. U BiH na cijeni nije pametan i mudar, već moćan i drzak.** Retorika, govor mržnje u BiH pokušava uspostaviti nemoguću BiH, koja ruši i ovu moguću Bosnu i Hercegovinu. Govor mržnje je u suštini antikomunikacija. Antipod mržnje je tolerancija. **Na prostorima BiH etno-nacionalizam je dominatna politička ideologija, a u vremenu predizbornih kampanja, ne smije se stvoriti klima anti intelektualnog stanja.** U politikama i političkim kampanjama u BiH više ima propovijedi nego realnih političkih programa. Govor mržnje, jezik naprosto upotrebljava kao toljagu. Treba razgovarati, a to znači graditi mostove, povezujući suprotne obale. **Previše se brblja, a premalo se misli. Samo kao ličnost mi smo moralne osobe, jer odgovornost se veže za ličnu savjest: zato masa, institucija, ne može biti odgovorna. Trajno se treba zalagati za razgovor kao tihi poziv na put do istine i smisla, on je način na koji se svaki problem može riješiti, govorom mržnje i nasiljem se ništa ne rješava.**
Govor mržnje uopšte, pa tako i u BiH nije moguće empirijski proučavati, ali je moguće empirijski proučavati društvene posljedice mržnje. Imajući u vidu činjenicu da je u proteklom ratu na prostorima BiH bilo puno ekstremizma, etničkog čišćenja i serijskih ubistava, neophodno je više pažnje posvetiti prevazilaženju postojeće mržnje. BiH je krizno, postkonfliktno, višenacionalno i višereligijsko društvo u kome latentni društveni sukob u BiH proicira se sa društvene na simboličku

ravan. **Govor mržnje u BiH stvara nove nacionalne i vjerske antagonizme i produbljuje postojeće.**

U okviru određenog društva, pa i Bosne i Hercegovine na teorijskoj ravni, moguća su tri dominantna modela reagovanja na *drugog* i *drugačijeg*. Ti su modeli kulturno uslovljeni. **Prvi model reakcije na paradigmu različitosti je nasilje,** koje podrazumijeva napad, povredu ili uništenje drugog zbog njegovih razlika. **Nasilje kao model ponašanja mora se odbaciti. Drugi model jeste trpeljivost,** što podrazumijeva uzdržavanje od osude i prinude prema drugom i drugačijem. Trpeljivost podrazumijeva trpljenje drugog i drugačijeg a ne njegovo prihvatanje, tako da je to odlaganje a ne rješenje konflikta. **Treći način je dijalog i tolerancija.** Ovaj model ponašanja podrazumijeva razgovor i prihvatanje i uvažavanje drugog i drugačijeg. Međutim, može se primjetiti slabost tog koncepta u praksi, jer društva koja se smatraju demokratskim u ozbiljnoj mjeri se suočavaju **sa problemima diskriminacije, netolerancije i mržnjom motivisanog nasilja. Na koji je način onda moguće riješiti paradigmu različitosti? Slovenski filozof Slavoj Žižek kaže u vezi etničke mržnje i nasilja da treba u potpunosti odbaciti multikulturalističku ideju i nasuprot etničkoj toleranciji potrebno je naučiti da živimo sa drugošću drugog, i da razvijamo toleranciju za različite stilove života.** Protiv etničke mržnje ne treba se boriti etničkom tolerancijom, već mržnjom kako Žižek navodi, ali ne protiv drugog i drugačijeg već protiv zajedničkih „političkih neprijatelja“ (Žižek, 2001: 159) misleći pod time na zajedničke probleme. Mišljenja smo da bi taj model bio prihvatljiv za Bosnu i Hercegovinu, koja je nacionalno, vjerski, politički polarizovana. Sa druge strane, bez obzira na sve postojeće razlike prisutni su brojni zajednički problemi i zajednički interesi, koji prevazilaze logiku grupnih podjela. Prvenstveno se to odnosi na brojne ekonomske i socijalne probleme, vladavinu zakona, sigurnost ljudi i imovine i druge društvene probleme koji su ujedno primarni problemi običnog čovjeka i stvarna prijetnja društvenom poretku. **Takav politički i društveni diskurs u Bosni i Hercegovini osnova je za stvaranje stabilnog društva i prevazilaženja paradigme različitosti – koncepta društvenih podjela zasnovanom na nekritičkom odnosu prema sebi i drugome – kulturno drugačijem – i diskriminaciji, netoleranciji i nasilju koje je rezultat takve percepcije stvarnosti.**

Duboki socijalni rascjepi su prepreka demokratiji u BiH

Kada koncept demokratije i demokratskog upravljanja primjenimo na duboko podijeljena društva kakvo je BiH, postavlja se pitanje da li je demokratija uopšte moguća u takvim društvima i koji bi model demokratije odgovarao društvu u kojem su **etno-nacionalne podjele veoma duboke i naglašene?** Danas bi nam se misao klasičnog liberala Džona Stjuarta Mila (*John Stuart Mill*) učinila intuitivno prihvatljivom ali praktično veoma opasnom, budući da Mil smatra kako je demokratija nespojiva sa višenacionalnom društvenom strukturom, i gdje granice države trebaju biti podudarne sa granicama nacionalnosti.[2] Tokom 20-og vijeka u akademskoj literaturi je preovladavalo minimalističko određenje demokratije Jozefa Šumpetera (*Joseph Schumpeter*)[3] i Roberta Dala (*Robert Dahl*)[4] **koji su demokratiju svodili na formu ili**

[2] John Stuart Mill (2001 (1861)): *Considerations on Representative Government*, The Electric Book Company Ltd, London.

[3] Šumpeter demokratiju tretira kao mehanizam dolaska na vlast uz pomoć borbe za glasove birača. Više u: Jozef Šumpeter (1998): *Kapitalizam, socijalizam i demokracija*, Plato, Beograd.

proceduru odabira političkih elita. Termini poput višestranačkih izbora, političkih, i civilnih prava građana su bili jedini izvor legitimiteta političkog poretka. Problemi grupnih identiteta su ostavljeni po strani jer je preovladavalo generalno stanovište da su identitetska pitanja prevaziđena u svijetlu preceduralne demokratije.

U procesu postkolonijalne obnove svijeta i padom real-socijalizma u Istočnoj Evropi, postalo je jasno da identitetska, odnosno, etno-nacionalna pitanja postaju glavni problem novonastalih država, i da se većinski ili proceduralni model demokratije ne može uspješno implementirati u takvim državama. Primjena većinske demokratije kao postkolonijalnog naslijeđa u novonastalim državama je dovela do nasilnih konflikata jer su veće etničke grupe institucionalnim mehanizmima uspijevale majorizovati one manje i isključiti ih iz distribucije političke moći. **To je i sada opasnost u dejtonskoj Bosni i Hercegovini.**

---

[4] Dal za demokratiju koristi termin „poliarhija" kao proces učestvovanja i takmičenja koji se najviše približava idealu demokratije. Poliarhija predstavlja princip vladavine većine. Više u: Robert Dal (1997): *Poliarhija - participacija i opozicija*, Filip Višnjić, Beograd.